

"בראשית" שהיה לסוף דבר

זכרונותיו של משה חיוג על כתב העת "בראשית"

חגית הלפרין

הרמוניה בין המהפכה ל"יהודי החדש"

משה חיוג נולד בשנת 1895 ברוסיה בעיירה לאדי, פלך מוהילוב. בשנת 1900 עברה משפחתו ליקטרינוסלב. אביו, אבא-ראובן אברמזון, היה מנהיג ציוני ולפרנסתו נתן שיעורים פרטיים בעברית. את השם "חיוג", כשם ספרותי, אימץ לו משה אברמזון על פי שמו של הגיבור הראשי ברומן "הולכים וכלים" מאת הסופר הדני הרמן באנג.⁴ למשה אברמזון-חיוג היה שם נוסף ובחיי היום יום כינה את עצמו צבי (גריגורי) פלוטקין.

יהושע גלבוע סבר, כי הסיבה לבחירה בשם חיוג היתה הזדהותו של משה חיוג עם הביטוי שניתן ביצירת באנג לגורלם של אנשים נכשלים וגלמודים.⁵ אולם מהזכרונות שלפנינו מתברר, שהשם חיוג, היה אמור לבטא דווקא תחושה אופטימית, דרך חיים מנוגדת לדרך חייהם של גיבורי הרמן באנג. חיוג סיפר, כי על ידי אימוץ השם ביקש להוכיח, שניתן להגשים את מה שלא עלה בידי חיוג גיבור הרומן.

צחוק הגורל הוא, שכאשר סיפר זאת חיוג בזכרונותיו ממרחק השנים ידע, כי חפצו לא עלה בידו וכי גורלו היה טראגי לא פחות מגורלם של גיבורי הרמן באנג.

חיוג השתייך לקבוצת הסופרים, שקיבלה את מהפכת אוקטובר בתרועות שמחה וצהלה, ודבק בה בכל ליבו. בדומה לחבריו, "האוקטובראים העברים",⁶ לא ראה כל סתירה בין דבקותו במהפכה הרוסית ובתרבות הרוסית לבין דבקותו בספרות העברית ובעיקר – בשפה העברית. הוא המשיך לשלוח את סיפוריו אל מחוץ לברית המועצות והללו נתפרסמו בכתבי העת העבריים של התקופה כמו "השילוח" ו"מאזנים".

בראשית שנות ה-20 עלה בדעת משה חיוג להוציא כתב עת בשפה העברית. מזכרונותיו עולה, כי הדחיפה לכך היה נשף ספרותי בין לאומי, שבו השתתף גם המשורר התורכי נאזים חיכמת.

מאירוע זה הסיק חיוג, שאם המדינה הקומוניסטית מאפשרת למשוררים בני לאומים שונים להתבטא בשפתם בוודאי לא ייגרע גם חלקה של העברית: "אם כך", אמר לעצמו, "מדוע ייפקד מקומה של הספרות העברית?"⁷

בשנה זו תמלאנה שבעים שנה להוצאתו לאור של כתב העת "בראשית", הקובץ האחרון שיצא בעברית בברית המועצות בשנת 1926.

פרשת הוצאתו לאור של קובץ זה והיסורים שהיו כרוכים בה, מסמלים את גסיסתה של התרבות העברית בברית המועצות ואת התפכחותם של הסופרים העבריים, שהאמינו במהפכת אוקטובר. יוזם הקובץ והרוח החיה בו היה הסופר משה חיוג (אברמזון) ותולדות חייו קשורים קשר אמיץ לפרשת הוצאתו לאור של קובץ זה.

המקור העיקרי, שממנו שאבו החוקרים¹ עד כה מידע על פרשת הקובץ "בראשית", היו מכתביו של משה חיוג לאחיו הסופר ח"ש בן אברם.²

הקשרים האמיצים בין האחים הניבו תכתובת עשירה וממכתבי חיוג ששרדו ניתן היה ללמוד לא מעט על תולדות "בראשית": "בשביל החוקר העוסק בגורל העברית ותרבותה במשטר הסובייטי מהווים מכתביו של חיוג עדות שכמעט אין לה תחליף", כתב החוקר והעתונאי יהושע א. גלבוע. "במיוחד אמורים הדברים ב'בראשית'... מחמת היעדרם או נדירותם של מקורות אחרים לפרשת 'בראשית', שהיא במידה רבה אספקלריה למלחמה על זכות קיומה של העברית ולסבלותיהם ולבטיהם של נאמניה בברית המועצות."³ בימים אלה נתגלו מקורות נוספים, ראשונים במעלה בחשיבותם, לחקר כתב העת "בראשית" והסופרים הקשורים אליו. מקורות אלה הם דפי זכרונותיו של משה חיוג על פרשת הקובץ "בראשית" וקלטת, שבה העלה זכרונות מתקופה זו. שני המסמכים נמצאו בארכיונו של הסופר צבי פרייגרזון,⁴ הנמצא במכון כץ לחקר הספרות העברית באוניברסיטת תל אביב.

חומר ראשוני זה מאפשר להעמיק את ידיעותינו בפרשת הוצאתו לאור של הקובץ "בראשית" ולהכיר את נפשם החצויה של משתתפי-סופריו, "האוקטובראים העברים". ההשוואה בין המכתבים, שנכתבו תוך כדי תהליך העבודה על כתב העת, לבין הזכרונות, שנכתבו ממרחק שנים – מגלה את התפכחותם הטראגית של חיוג וחבריו מהאפשרות להמשיך בכניית התרבות העברית על אדמת ברית המועצות.

עורך "בראשית", משה חיוג, בתצלום מ-1934

סיפר על אחריתו של ברגר-ברזילי, שנודעה לו מפי אחד מחבריו למחנה ההסגר, אליו הוגלה. לדברי אותו חבר נהפך ברגר-ברזילי מקומוניסט ליהודי חרד ושומר מצוות ולא יכול היה לסלות לעצמו על אמונתו במהפכת אוקטובר.

רעיון תמים זה היה ראשיתו של מסע יסורים בדרך להגשמת החלום: להמשיך ולשמור על גחלת התרבות העברית על אדמת ברית המועצות וליצור הרמוניה בין מהפכת אוקטובר לבין "היהודי החדש".

חיוג צרף אליו את המשורר שמעון הבונה (טרבוקוב),⁸ בעלה הראשון של המשוררת יוכבד בת מרים (זילצניאק),⁹ והשניים הקימו את קבוצת "בראשית". נוסף על משה חיוג ושמעון הבונה נימנו עם "בראשית" הסופרים אברהם קריב (קריבורצ'קה),¹⁰ יוסף ליב צפתמן¹¹ ויצחק גורמן (סימנובסקי).¹²

מכשולים רבים עמדו בפני חיוג וחבריו בדרך להוצאת כתב העת: הקושי הראשון היה קבלת רשיון מהצנזורה הרוסית להוצאת כתב העת.

במכתבי חיוג, בזכרונותיו שלו ושל אחרים מתקופה זו חוזרת ומתגלה העובדה המזעזעת, שהיבסקציה, המחלקה לענייני יהודים בברית המועצות, שבראשה עמדו יהודים, היתה קיצונית יותר ממוסדות אחרים במדינה בהרס המוסדות הציוניים והתרבות העברית. אנשי היבסקציה ניסו להכשיל את מאמציהם של חיוג וחבריו להשיג רשיון להוצאת כתב העת העברי, ודווקא אצל ראש מחלקת המזרח בקומינטרן, הלא יהודי, זכו לאוון קשבת.¹³

חיוג תיאר במכתביו, בזכרונותיו ובקלטת פגישות אחדות, שבהם חיזר על פתחיהם של כל מי שיכול היה, לדעתו, לסייע בידו. בקלטת הוא הזכיר את הפגישה שנערכה בשנת 1925 עם יוסף ברגר-ברזילי,¹⁴ מראשי המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל, שעבד במוסקווה במחלקת המזרח של הקומינטרן.

חיוג היה באותה תקופה מעובדי המועצה המהפכנית הצבאית העליונה והוא בא יחד עם שמעון הבונה לבקש מברגר-ברזילי, שסייע בידם לקבל רשיון להוצאת "בראשית". בפגישתם פירשו השניים לברגר-ברזילי את משמעות השם שבתרו לכתב העת שלהם. לדבריהם השם "בראשית" נועד להדגיש ש"אין הם ממשיכים מעשה יצירה עברי בעבר, אלא הם רואים את פעולתה של ברית המועצות ואת פעולת הדיקטטורה של הפרולטריון כדבר חדש, כמין חידוש, מעשה בראשית, בציבור וביצירה הציבורית, והם סבורים שבתוך השפות והעמים המתעוררים במעשה היצירה החדש הזה מן הראוי שלא ייפקד גם מקומה של העברית."¹⁵

ברגר-ברזילי סיפר בזכרונותיו על ניסיונותיו לסייע בידי השניים לקבל רשיון לפירסום כתב העת והוא אף האמין, שבזכות השתדלותו הצליח כתב העת לצאת ברשיון סובייטי רשמי: "הדעת נותנת שאותו 'לחץ מלמעלה' סייע לקבוצת הסופרים העבריים האלה, שהוציאו לאור בפעם האחרונה בברית המועצות קובץ בשפה העברית."¹⁶

סיפור הפגישה מתועד גם בזכרונותיו של חיוג, אך בניגוד לתיאורו של ברגר-ברזילי, חיוג לא הזכיר כלל את מאמציו של הלה לעזור להם. הוא טען, כי מאמציו של ברגר-ברזילי הסתכמו בהבטחתו להפיץ את הקובץ לאחר שיצא לאור. עוד

ניתן היה באותן שנים לכתוב על מצב היהודים. אולם חיוג שכך לציין ש"בראשית" אמור היה להיות שיר הלל למהפכה ולא ביקש כלל להביא את שוועת יהודי ברית המועצות, ולכן ביקורתם של ראשי הקהילה היהודית נראית מוצדקת ולא היתה להם כל סיבה לתמוך במי שעמד מנגד ולא רצה לקרוא את הסימנים והאותות, שכבר נכתבו בעט ברזל בשמי ברית המועצות.

למרות שחיוג התנגד לציונות ובאותן שנים לא חשב כלל לעלות ארצה — לא היסס לפנות בבקשת עזרה כספית גם לאגודת הסופרים העברים בארץ ישראל.

בזכרונותיו המוקלטים סיפר חיוג על המכתבים ששלח לסופרים יצחק למדן ואשר ברש. לדבריו הם לא יכלו לעזור לו בפועל מחוסר אמצעים מתאימים, אך הם התייחסו באהדה גלויה לקבוצת "בראשית". גם לארגון "החלוץ" חיוג פנה ואף נענה וקיבל ממנו סכום כסף לא גדול.

יחס חיובי למהפכה — עד הגרדום

בסופו של דבר נעזר חיוג בחברי תיאטרון "הבימה", שפעל באותן שנים במוסקווא. שחקני "הבימה" הסכימו לעזור לחברי קבוצת "בראשית" ולתרום להם מחצית מהכנסותיהם מערב אחד, שבו הועלתה הצגת "הגולם" מאת ה. ליוויק. לדברי חיוג נהנו מכך שני הצדדים משום שהוא וחבריו הצליחו למכור בשביל "הבימה" את כל הכרטיסים ולמלא את האולם, שבדרך כלל לא היה מלא, ואילו הם הרוויחו מאות אחדות של רובלים — סכום כסף נכבד באותם הימים.

חילוקי הדעות, שנתגלעו בין המשתתפים בקובץ על אופיו של "בראשית" היוו קושי מסוג אחר: האם יהיה זה כתב עת קומוניסטי בשפה העברית או שיהיה בו ביטוי אותנטי יותר ליהדות ברית המועצות.

במכתביו התייחס חיוג למאבק פנימי זה בהכללה וכתב לאחיו על הצורך להתגבר על "הרבה מפריעים מכפנים (וגם חברי 'בראשית' אחדים, מהאגף הציוני-בטלני בכללם)".¹⁹ בזכרונותיו של חיוג מתגלה לראשונה עומק המחלוקת שבין המשתתפים ב"בראשית". מצד אחד המחנה הציוני ובראשו אברהם קריב, ולעומתו קבוצת הקומוניסטים האדוקים ובראשם חיוג עצמו. חיוג ביקש לתת ל"בראשית" צביון של כתב עת ספרותי קומוניסטי בעברית ואילו "האגף הציוני" לא גרס את הקולות הרמים והמניפסטים המשבחים את המהפכה וביקר ביותר מרמז את דרכה. עיקר המחלוקת התרכז סביב פירסומה של הרשימה המניפסטית של חיוג "מהדממה" (עליה חתם בשם צ. ברוין), שלדבריו היתה "השתפכות נפש לירית, שכללה את יחסנו החיובי אל מהפכת אוקטובר, את מה שנובע ממנה — עד הגרדום שעלינו לעלות עליו בעצמנו, היות ואין שום סיכויים לתרבות העברית בארצנו".

קבלת פנים עלובה

הקבוצה הציונית לא הסכימה למסקנה קיצונית, המנוסחת בצורה

לפי זכרונותיו של חיוג קיבלה קבוצת "בראשית" רשיון מאת הצנזורה בלנינגרד להדפיס את הקובץ העברי, לאחר ששמעון הבונה התרוצץ בין המוסדות ונעזר בהכריותיו עם אנשים המקורבים לשלטון. היתה זו, כאמור, הפעם האחרונה שניתן אישור רשמי לפרסום עברי כברית המועצות.

אך גם לאחר שנתקבל אישור הצנזורה לא תמו הקשיים בהוצאת כתב העת.

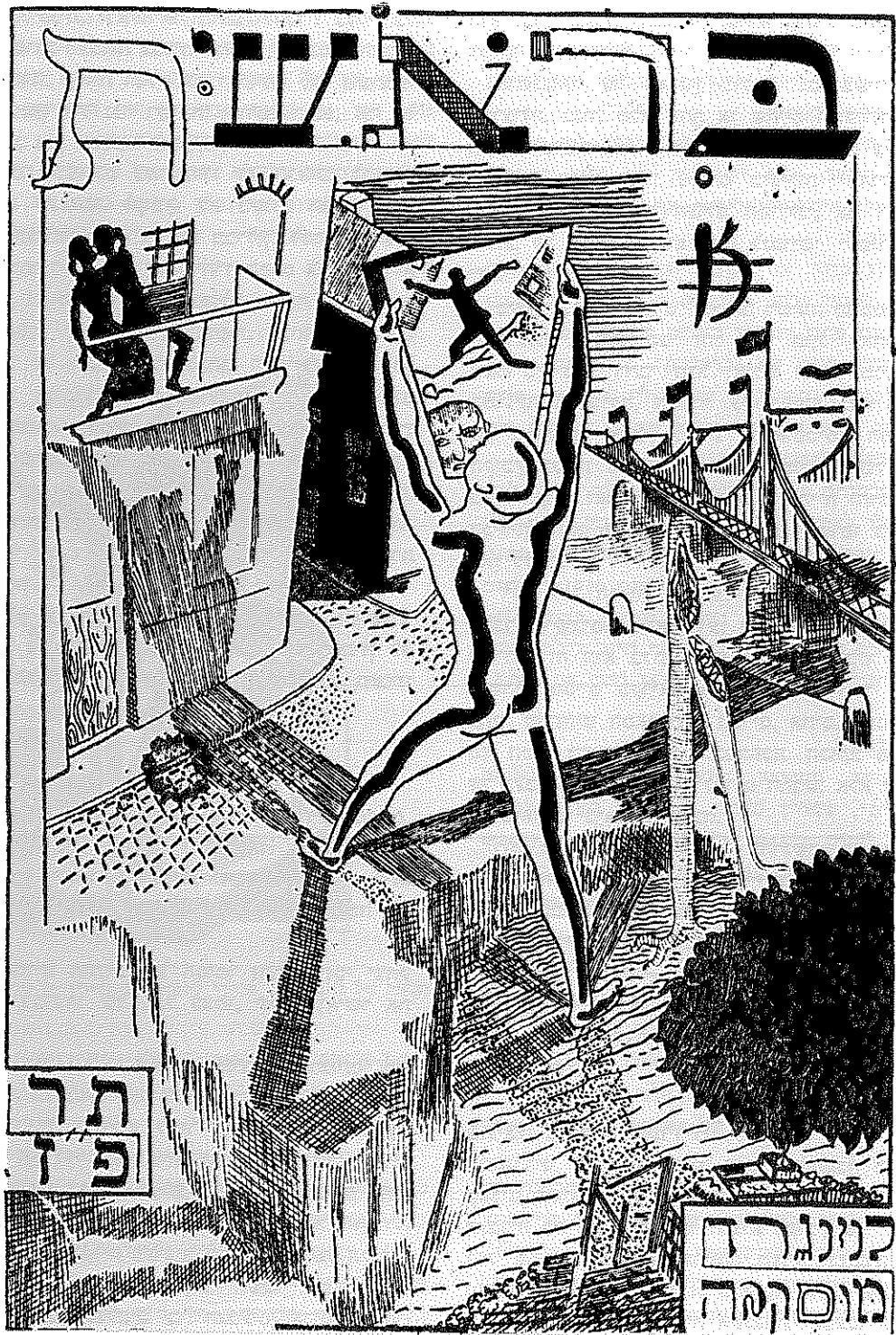
בקשת עזרה כספית מארץ ישראל

תחילה סיפר חיוג, כי כברית המועצות לא נותר עוד בית דפוס, שבו נשארו סימני הניקוד העבריים ולכן נאלצו היוזמים להדפיס את "בראשית" כברלין בהוצאת "גשר". אולם מהחלק השני של זכרונותיו מתברר, כי הבעיה היתה לא רק מחסור סימני הניקוד, אלא מציאת בית דפוס עם אותיות עבריות, שיסכים להדפיס את כתב העת. לא היה אפשר גם להדפיס את כתב העת בבית הדפוס של האקדמיה למדעים בלנינגרד משום ש"שטף מי [נהר] הניבה שיצאה מחופיה בשנת 1924 השטיף את מרתף בית הדפוס והתקלה פגעה דווקא באותיות העבריות". גם בבית הדפוס של העתון היידי "דער עמקס" (האמת) ובבית הדפוס "דער האמפער" (הפטיש), של מפלגת פועלי ציון שמאל שעדיין היתה אז לגאלית — סירבו להדפיס קובץ עברי ולו גם כשר למהדרין בתוכנו הקומוניסטי. לא נותרה אפוא בידי חיוג ברירה והוא פנה לבית הוצאה ברלינאי.

הקשר בין ברית המועצות לברלין באותם ימים היה לקוי ביותר, וגרם לכך שהקובץ הודפס עם שגיאות דפוס מרובות ביותר. דבר זה גרם עגמת נפש רבה לחיוג והוא כתב לאחיו: "אתמול בערב קיבלתי סו"ס [סוף סוף] אכס[מפלר] אחד של הקובץ 'בראשית' מברלין. שתי מגרעות יסודיות בו, השמטת דף אחד חשוב מאוד בשביל הקבוצה 'בראשית' וקורקטורה [הגהה] גסה ולגמרי אנאלפבתי. כל חלקי הספר לקו בה, שיבושים וסירוסים למאות, עד שיש משפטים ופרשיות שאינם מובנים גם למחברים בעצמם."²⁰ בזכרונותיו הוא מספר, כי כשראה את שגיאות הדפוס הרגיש "כאילו טיפספו לי טיפות זפת לתוך המרק שלי".

קושי נוסף, שבפניו עמדו חיוג וחבריו, היה הצורך להשיג כסף להוצאת כתב העת. בזכרונותיו המוקלטים סיפר חיוג על ניסיונותיו לקבל תמיכה מהקהילה היהודית במוסקווא. בישיבה מיוחדת של ראשי הקהילה שנתכנסו לדון בעניני "בראשית" הוחלט למסור את כתב היד של הקובץ לקריאה לבנו של הרב מזא"ה.²¹ בן הרב הישנה את הקריאה ודחה את חיוג בלך ושוב. לבסוף, כאשר מסר את חוות דעתו — היתה זו חוות דעת שלילית בעיקרה. הוא טען, שאין בקובץ דבר וחצי דבר על מצבם הקשה של יהודי ברית המועצות.

חיוג התקומם נגד קביעה זו גם ממרחק השנים וטען בזכרונותיו המוקלטים, כי ידוע היה לבנו של הרב מזא"ה, שבגלל הצנזורה לא

עטיפת "בראשית" ברוח הפוטוריזם והאקספרסיוניזם. הצייר - יוסף צ'קוב

הוא נפרד מעברו ובמראה שהוא מתזיק בידו הוא רואה את בן דמותו צבוע אדום.

מהפכנותו של הקובץ בולטת גם בשירים. השורות ברובן קצרצרות, בנות מלה אחת או שתיים ומזכירות את שירי המשורר הרוסי הפוטוריסטי ולדימיר מאיקובסקי. גם עקבות היחפנות נוסח המשורר סרגיי יסנין ניכרים ביצירות "האוקטובראים העבריים". השירים מתארים את העולם המודרני, את האדם החדש, היוצא "רכוב על קטר", שהוא "אח לנמרים" "כפיר פרא", המצית את "דמי המדורה".

בעיקר בולט "החדש" באותה רשימה מניפסטית שנויה במחלוקת "מהרממה". במניפסט זה קרא חיוג לאחדות "האוקטובראים העבריים" בכל רחבי תבל. אולם דווקא מניפסט זה מגלה את המועקה והמצוקה, השורה על הקובץ כולו. למרות ניסיונותיהם של משתתפי הקובץ להציג קו אופטימי, המאמין בעתיד, עומד הקובץ בסימן המוות והכיליון. המניפסט של חיוג יותר משהוא מציג תקווה ואמונה מציג מבוכה, תהייה והרגשה שעל הישג נגזר הכיליון. הוא מודה, כי מאחוריהם "נשרפו כל הגשרים" וכי אין לאן לשוב.

"יקר לנו המוות", אומר חיוג, "מהוויית הגסיסה בין מפלי העבר הרקובים." הוא יודע, כי הוכן להם "גדרום החיים" אלא שגדרום זה הוא בלתי נמנע. כשהוא מבקש ש"ינוסו הרמדומים" וכשהוא מסיים בקריאה נרגשת "כה ירטטו ניכי המוות והחיים בתוך שורותינו המאוחדות. חברים, אחים, הענו!" לא ברור לקורא מה הטוב הצפון בשבילו במהפכה. הכותב מציע ליהודים לוותר על העבר מרצונם ולעבור לעולם החדש, אלא שאין בכוחו להבטיח לו שהחדש יביא רוב טובה.

רוב שירי הקובץ חוזרים בהרגשה, כי על העיירה היהודית והחיים היהודיים נגזר החורבן ואכן, על שיריהם של י. צפתמן, שמעון הבונה וחבריו מרחפת רוח עצב על העבר הכלה כעשן. אחד השירים הכואבים ביותר בקובץ הוא דווקא שירו של משה חיוג עצמו, ששמו – "מות אני" – מעיד על תוכנו.

דומה כי ההבנה שמקח טעות בידם מחלחלת ליצירתם של "האוקטובראים העבריים" מראשית דרכם, עוד בטרם יבשה הדיו על מליצותיהם.

כתיבה בהברה ספרדית

המשוררים, שביקשו להיות שופר המהפכה בשפה העברית, גילו קשרים אמיצים לא רק לתרבות העברית בעבר אלא גם לתרבות העברית בת זמנם. מפתיע למצוא בקובץ שני שירים (של מ. נובק ושל מ. בת חמה) שבשוליהם מצוין "בהברה ספרדית". השירים נכתבו בשנים 1923-1924, בתקופה שבה מרבית הסופרים בארץ ישראל עדיין כתבו בהברה אשכנזית והמעבר ל"הברה נכונה" היה בחיתוליו. ניסיונם של אחדים מ"האוקטובראים העבריים" לכתוב בהברה ספרדית מגלה עד כמה היו קשורים בטבורם גם לחדש

שאינה משתמעת לשתי פנים, ולא היתה מוכנה להכריז בגלוי על חיסולה מרצון של הספרות העברית בברית המועצות. לבסוף החליט חיוג, שהעניין יוכרע ברוב קולות ושלח את הרשימה לכל משתתפי "בראשית". קריב וצפתמן היו נגד רשימתו, נורמן הייס, אך כל השאר היו בעדה וחיוג אכן הכניסה לקובץ.

נראה שכל הקשיים שבפניהם עמד חיוג לא הכאיבו לו כמו קבלת הפנים העלובה שנערכה לקובץ. לא בקלות הצליח חיוג לקבל את החוברות שנשלחו מבית הדפוס בברלין. למרות הרשיון הרשמי של הצנזורה הסובייטית – לא שיחרר המכס את החוברות ורק פנייה ללונצ'רסקי, הקומיסר לענייני השכלה, הניבה פירות. סוף סוף הגיע הקובץ לחנות "הספר הבין לאומי", שניאותה להציגו בחלון הראווה, אולם אז התברר, כי לכתב העת לא היה כל ביקוש. יודעי העברית שנותרו בברית המועצות היו מועטים וגם אותם בודדים חששו בוודאי לרכוש קובץ עברי ולדברי חיוג נמכרו רק "שניים-שלושה ספרים, ואולי גם פחות מזה." חיוג נאלץ להביא את שאר הספרים אל בית הורי אשתו והניחם בדיר עצים. "בעליית הדיר הזה הנחתי את הטפסים של 'בראשית', מספר חיוג. "השארתיים שם, ויותר לא ראיתים. כולם אבדו." הוצאת חוברת שנייה לא באה בחשבון.

חיוג עבד על הוצאת "בראשית" למעלה משלוש שנים והיתה זו בשבילו עבודת קודש. עם אוכדנו של כתב העת ירדו לטמיון לא רק כמה שנות עמל, אלא גם תקוותם האחרונה של חיוג וחבריו ליצור בעברית על אדמת ברית המועצות.

מקח טעות

החוברת "בראשית" נכבדה בכמותה וכללה קרוב למאתים עמודים. בקובץ השתתפו אחד עשר סופרים ומשוררים: אברהם קריב, משה חיוג, יוסף צפתמן, יוכבד בת מרים, שמואל נובק, דן פינס (ד. גור), גרשון תנוביץ, שמעון הבונה, יצחק נורמן, מלכה בת חמה ויצחק כהן.²⁰

חיוג גם תרגם סיפורים אחדים של הסופר היהודי-רוסי יצחק בכל שהופיעו בקובץ בכרכתו של בבל עצמו, שקרא ואישר את התרגום.²¹

השניות, שליוותה את רוב הכותבים ופיצול נאמנותם בין "העבריות" שבהם לבין נאמנותם למהפכה, מורגשת היטב בקובץ. חבורת "בראשית" התכוונה להוציא לאור קובץ מהפכני, הקורא לדבוק בחדש והנושא את דגל הבראשית, השונה מכל מה שנכתב עד עתה בספרות העברית. אולם המתבונן בקובץ שבעים שנה לאחר הופעתו רואה תמונה מורכבת יותר. מהפכנותה של החבורה וסגידתה לזרם הפוטוריסטי מתגלית בעיצוב ציור השער של הקובץ, שנעשה בידי הצייר היהודי יוסף צ'יקוב. השער עוצב ברוח הפוטוריות והאקספרסיוניזם ושולטים בו הצבעים אדום, שחור, ירוק ולבן. במרכז הציור ניצבת דמות, המסמלת, ככל הנראה, את "האדם הבראשיתי". זהו אדם דינמי, אופטימי החובק תבל ומלואה.

ממימי נעוריו, שבהם היו הוא ואחיו בני טיפוחי של הסופר י"ח ברנר, זכרונות על הסופר יצחק בבל, על היכרותו עם סופרים רוסיים וכן על פרשת "בראשית". למרות מחלתו הקשה וחולשת גופו נטל על עצמו פרייגרוזן את המשימה לעזור למשה חיוג לתעד זכרונותיו למען הדורות הבאים.

בישיבותיהם בצוותא בביתו של פרייגרוזן היה משה חיוג מכתוב לו את הזכרונות ופרייגרוזן כותבם בכתב ידו הבהיר והצפוף (כדי לחסוך בנייר, ובעיקר — כדי שיהיה נוח לטלטלם ואף להחביאם בשעת הצורך).

הסמל של כתב העת, שנועד להופיע גם בגיליונות הבאים, שלא ראו אור

ילדיו של צבי פרייגרוזן עלו ארצה בשנת 1974 ועם עלייתם מסרו את זכרונותיו של חיוג שהוכתבו לאביהם והללו נתפרסמו ב"מאזנים" וב"דבר".²⁴

דפי הזכרונות על "בראשית", שנכתבו לסירוגין בשני המשכים לאחר הזכרונות על ברנר ובבל, נשארו גנוזים למעלה משלושים שנה לאחר שנכתבו.

בני משפחת פרייגרוזן הביאו עמם גם קלטת, שבה ראיין פרייגרוזן את חיוג והקליט את דבריו ברשמקול. איכותה של הקלטת אינה משובחת, אך ניתן לשמוע את חיוג מעלה זכרונות בשטף כשפרייגרוזן קוטעו לעתים, מבקש הבהרה לעניין זה או אחר ובעיקר מעודדו להמשיך במלאכת התייעוד.

ולמתהווה בארץ.

פרט זה, שהוא לכאורה שולי, מעיד כי "האוקטובראים העברים" לא יכלו לוותר על שפתם ועל תרבותם למרות הצהרותיהם המתלהמות בדבר נאמנותם למהפכה.

לפי זכרונותיו של חיוג כבר הצייר צ'יקוב שקרא את הקובץ, כדי להכין את ציור השער, מצא "שבקובץ אין תוכן מהפכני. לדעתו, הקובץ הוא דווקא אינדיבידואליסטי, אף אם מורגשת כוונה להיגזר מאינדיבידואליזם."

מזכרונותיו של חיוג ברור, כי הקובץ "בראשית" אמור היה להיות כתב עת היוצא באופן קבוע. להדגשת ההמשכיות הכינו בני החבורה גם סמל בדמות פועל הצבוע באדום ושחור וחיוג אמנם החל לאסוף חומר לקובץ השני של "בראשית". אולם עם גירושו של טרוצקי (שחיוג העריצו) והתחזקותו של סטלין, הקשיחה ברית המועצות את מדיניותה כלפי היהודים וכלפי השפה העברית ולא ניתן היה לקבל עוד רשיון להוצאת כתב העת.

כל זאת גרם להתפכחותם של "האוקטובראים העברים". חלקם נטשו את מולדתם ועלו לארץ: יוכבד בת מרים ויצחק נורמן עלו בשנת 1928, גרשון חנוביץ עזב את ברית המועצות עוד בשנת 1923 ועלה ארצה בשנת 1929, דן פינס עלה בשנת 1930 ואברהם קריב בשנת 1935. בברית המועצות נותרו: שמעון הבונה, י"ל צפתמן, שמואל נובק, בת חמה, יצחק כהן ומשה חיוג. כולם נאסרו ובילו שנים רבות במחנות הסגר ורובם אף מצאו בהם את מותם.

זכרונות בכתב ובקלטת

מלחמת העולם השנייה והשואה זעזעה קשות את פליטת "האוקטובראים העברים", שעדיין שרדה, והם שבו לכתוב עברית לאחר שנים רבות של ניתוק. ב-1943, בעצם ימי המלחמה, נתגבש חוג קטן של שמונה סופרים כותבי עברית, ביניהם משה חיוג, יצחק כהן וצבי פרייגרוזן. סוכן הבולשת המדינית (ק.ג.ב.), שהושגל בין חברי החוג הקטן, גרם למאסרם של כל חבריו.²²

ב-1948 נדון חיוג ל-15 שנות מאסר, אולם לאחר מות סטלין שוחרר ב-1956 וחזר מהמחנות איש שבור וחולה. האחרים הוגלו, ישבו במאסר, מתו בכלא או יצאו ממנו שבורים בנפשם ובגופם. אותם אודים מוצלים ששרדו הרגישו צורך עז לתת ביטוי להתפכחותם מן האשליה שדבקו בה, ועוד יותר מזה חשוב היה להם לתאר את חבלי גיסיתה האיומים של החברות העברית בברית המועצות.

דוברי העברית שמרו אמונים זה לזה הן במחנות ההסגר והן בצאתם משם. אחד הבולטים שביניהם היה הסופר צבי פרייגרוזן, שלא נימנה עם חברות הסופרים שהשתתפה בכתב העת "בראשית", אך היה מקורב אליהם. פרייגרוזן עצמו כתב יומנים שבהם תיעד את שהותו במחנות ההסגר בשנים 1945-1955 וכן את חיי היום יום שלו בברית המועצות משנת 1958 ועד כחודש לפני מותו במרץ 1969.²³ הוא ידע, כי לחברו משה חיוג יש זכרונות מעניינים

בראשית

מוסקבה / לנינגרד

1926

חוברת א' - והיחידה שהופיעה

רואה בה הרבה אמת והבנה היסטורית.

עם זאת בולטת בהמשך דבריו מרירות רבה, והוא מנסה לתרץ את חילוקי הדעות בינו לבין "האגף הציוני" בכך שהתנגד רק לכך שחבריו ניצלו את המנגנון הציוני באופן חומרי: "מעולם לא הייתי מתנגד לציונות. אני מתנגד לאותה 'ציונות' שעושים ממנה עסק חומרי או נפשי. אני מתנגד לציוני, שביד אחת הוא נותן לציונות, ובשתי ידיים מקבל ממנה. חשבתי שאני אולי הציוני היחיד מכל קבוצתנו, היות ויחסי החיובי אל השפה, התרבות, העם, ההווה, העבר, לא היה קשור בשום מניעות [מניעים] אישיות."

יש לציין, כי גם לאחר האכזבה מ"בראשית" ומיחסו של המשטר הסובייטי לתרבות העברית לא חשב חיוג לעלות ארצה ובראשית שנת 1933 כתב לאחיו, כי לו ניתן לו לעזוב את ברית המועצות היה נוסע לאחת מארצות אירופה: "אין לי שום רצון לנסוע לאה"ק [לארץ הקודש]. כשאני הוזה על חו"ל - נגד דמיוני צרפת או אחת מארצות האנגלוסאכסים."²⁶

תודות ליומנו המפורט של פרייגרזון אנו יודעים מתי בדיוק נכתבו הזכרונות. ביומנו מיום 6 באוגוסט 1964 רשם פרייגרזון: "צבי מכתוב דברי זכרונות ספרותיים. אצלו זכרון טוב, יש לו הרבה. היו לו מגעים עם ברנר, שופמן, צ'רניחובסקי, שלום עליכם, בבל, בגריצקי וכל דור הסופרים הזה שלנו. נהירה לו יפה התקופה הזאת של אחרוני הפירוורים של הספרות העברית בארצנו ('בראשית')."²⁵

עברית קולחת במבטא רוסי

הזכרונות שלפנינו אינם כתובים בצורה מסודרת ואף אינם רציפים. חיוג קופץ מדי פעם מעניין לעניין, סוטה מהנושא המרכזי ומתאר פרשות צדדיות ושב וחוזר לפרשת "בראשית". ה"סטייה" הארוכה היא למעשה, הזכרונות שכתב על הסופרים בבל ובגריצקי, וכשהוא ממשיך בזכרונותיו על "בראשית" הוא מתנצל, מבקש סליחה ומסביר, כי היה חייב לחזור פעם בפעם לפרשת "בראשית" שתפשה מקום כה חשוב בחייו: "לדאבוני אני מוכרח כל פעם להתחיל מהסתלחותי [בקשות סליחה] על סדר העקיפין של זכרונותי. אולם סדר עקיפין זה נעשה כמו טבעי, מכיוון שההפוגות, הייתי אומר - הפרצות בזכרונותי - כל כך בלתי מחושבות מראש עד שיש שאני שוכח הרבה פרטים. 'בראשית' - זהו עיקר העיקרים של זכרונותי. אולם גורלו של עיקר זה כגורלם של הרבה עיקרים אחרים שחדלו להיות עיקרים במשך הסיפור. ועם העיקר הסליחה." ניכר בו, כי הוא מספר על פרשת חיים כואבת, כי הזכרונות לוחצים עליו וכי קשים עליו הסדר והארגון. "אני מוכרח", הוא אומר, "לפעמים לעשות קפנדריות ולהיזכר במה שנשכח קודם." הזכרונות נכתבו והוקלטו למעלה משלושים שנה לאחר שאירעו הדברים, ומתוכם עולה ביקורת עצמית על דרכו שלו בשנות ה-20. מאוחר מדי הבין חיוג, שלא היה כל סיכוי לפתח תרבות עברית בברית המועצות ולהוציא בה כתב עת עברי.

בעברית הקולחת שלו, במבטא רוסי קל, כשמפעם לפעם הוא נעזר בידידו פרייגרזון למצוא את המלה המתאימה בעברית או את המונח ההולם, סיפר חיוג, כי "בראשית" אמור היה לכנס סביבו את כל מושכי העט העבריים בברית המועצות. בתמימותו הרבה רצה חיוג לכנס ועידה ארצית, שתיוחד למגמות החדשות של היצירה העברית. הוא חשב, כי היצירה העברית המהפכנית צריכה להיות כתובה ברוח הפוטוריזם הרוסי והוועידה היתה אמורה לתמוך במהלך חדש זה של הספרות העברית. "טוב שלא יצא הרעיון לפועל", אמר חיוג ממרחק השנים. "בוודאי היינו משלמים בדמנו לו היינו מארגנים ועידה עברית כזאת."

במיוחד בולט השינוי, שחל בהתייחסותו של חיוג ל"אגף הציוני" שבין אנשי החכורה. אברהם קריב וחבריו אינם עוד בעיניו "האגף הציוני-בטלני", כפי שכתב לאחיו, ובזכרונותיו הוא חוזר בו ומודה בטעותו: "עכשיו אני מבין, שיש אמת גדולה בהשקפתו של אברהם. אז נראתה לי דעה זו שמרנית וצרת מבט. עכשיו אני

לחיוג, שהאריך ימים יותר מרוב חבריו "האוקטובראים העבריים", חזר ממחנות ההסגר, וראה את כל האידיאלים שלו נרמסים, קשה היה להודות, כי טעה טעות גורלית לאורך הדרך. חוסר העקביות בדבריו, האפולוגטיקה שלו בצד הערות הווידוי, המלמדות על חרטה פנימית עמוקה — הם עדות לטרגדיה של כתב העת "בראשית" ומשתתפיו.

פרקים מזכרונותיו של משה חיוג

יש מקרים מוזרים בחיים. אני מתחיל את זכרונתי על הניסיון לייסד נקודה ספרותית במוסקווה המועצתית בהזכרת שמו של נאזים חיכמת. זה היה בסתיו של 1923. באתי אז לנשף ספרותי בין לאומי שנערך באולמו של תיאטרון מייארכולד. השתתפו מאיאקובסקי ועוד משוררים, ביניהם משורר תורכי צעיר, נאזים חיכמת. זה היה בתור יפה בעל שיער מסולסל ובתצחוק מקסימה, בהיר וחינני. הוא קרא את שיריו בתורכית, התרגום הרוסי נעשה בפרווה. הוא לא היה מובן מלכתחילה. זכרני שתי שורות אחרונות של אחד משיריו:

הורה, הורה, הורה —
דיקטורה...

העובדה של השתתפות משוררים בנשף ספרותי מהפכני בהרבה שפות עשה עלי רושם. "אם כך, מדוע יפקד מקומה של הספרות העברית?" או עלה בדעתי לייסד נקודה ספרותית עברית.

רק בשנת 1935, לאחר עליית אחיו ח"ש בן אכרם וידידו אברהם קריב חשב על עלייה ארצה, אולם כבר לא ניתן לו להגשים את רצונו זה. לכן קשה לקבל את ניסיונותיו של חיוג בזכרונותיו לשכתב את העבר ולתת "פירוש אישי" לאידיאה של הציונות. את ניסיונו לבנות מעין ציונות ערטילאית המקבילה לאהבת העברית ואהבת התרבות העברית אפשר לראות כניסיון פתטי של אדם המבקש לשקם את הריסות עולמו ולשמור על שארית גאוותו.

צבי פרייגרזון (למעלה) ובמחנה מעצר בסיביר (יושב ראשון משמאל, כאיש צוות ה"מעבדה להשבתת פחם"), וורקוטה 1959

קריאות

ולקיים ולקיים בחיים את מילתך את מילתך את מילתך
 בהנחה של כל נאציון חיבט. כל מה שכלל על 1983. בואו על סבלנו בינלאומי מנורק בולמו
 על תהליך מוגדל. חמטל איינקלמקי לודג שלמים, בינים שלור תלבב ציני טיפוס חיבט. זה
 היה בחל יפה בא שור וסלסל אמ-בלק, יקסמה, קפיר, אינצ. הלו קרוו את שמו תליבוי, התבליק
 בלס טאה כפליצה. הלו, לו היה בלס גל-במולה. כלפינו את מילת אמלולת על זמנו שלמו:
 הליב, הליב, הליב -
 זיק-טאצה...

זכרונות משה חיוג, בכתב ידו

הוא גר ברחוב צ'רקסקי הגדול בדירה משותפת של סטודנטים. הזמנתו לבוא אלי. אז גרה אצלי אחותי אסתרקה. כעבור זמן מה בא לבקרני. סיפרתי לו על הרעיון להוציא במוסקווה קובץ עברי, ספרותי-מועצתי בתוכנו. דומני שהרעיון מצא חן בעיניו וגם עורר בו מעין התלהבות. זה לא מכבר יצא בחרקוב קובץ עבוי בשם "צלצלי שמע". אברהם השתתף בו. זאת היתה חוברת שירים צנומה, רק שניים-שלושה שירים היו כתובים בפרוזה. השירים לא היו מנוקדים, אך ללא שגיאות. ב"בראשית", שיצא לאור לאחר שלוש-ארבע שנים, היה ניקוד, אך מספר השגיאות היה רב ממספר השורות. קריב סיפר לי על קבוצת הבחורים של "צלצלי שמע" כעל תחנה שכבר דילג עליה. קובץ זה לא נתן לו את הסיפוק הספרותי, והוא חולם על משהו רציני וחיוכי יותר, בעל חשיבות ספרותית יותר הגונה. אגב סיפר לי, שכמוסקווה מתכנסת חבורה של חובבי ספרות עברית, וגם הם רוצים להוציא קובץ עברי.

בעוד זמן מה התחלנו להיפגש בכל שבוע - צפתמן, נורמן, אברהם ואני. מן הפגישות הראשונות התחילו בינינו מעין חילוקי דעות. אני חשבתי שהקובץ צריך להיות כולו מהפכני, שעצם כוונתו היא לזווג את השפה העברית עם המצב המהפכני בארצנו. סברתי שמהפכת אוקטובר - היא המאורע המכריע, הגורלי וההיסטורי הכי חשוב של תקופתנו. נגד זה יצא אברהם. לדעתו, לא מהפכת אוקטובר, אלא אולי תורת היחסות של איינשטיין היא הסימן המובהק של תקופתנו.

חילוקי דעות אלה נמשכו מפגישותינו הראשונות עד הוצאת הקובץ הראשון והתחלת הכנתו של הקובץ השני, שלא יצא לאור. עכשיו אני מבין, שיש אמת גדולה בהשקפתו של אברהם. אז נראתה לי דעה זו שמרנית וצרת מבט. עכשיו אני רואה בה הרבה אמת והבנה היסטורית. אותי היה תמיד מעצבן היחס הבלתי מעשי של אברהם לעבודה היומיומית. כזה היה גם יחסם של חברי לאגף החלוצי נורמן וצפתמן. הם לא נקפו אצבע בעבודה האירגונית

כעבור מספר ימים פגשתי באולם הקריאה של ספריית רומיאנצ'וב את אברהם קריבורצ'יקה (קריב), שהכרתיו עוד בחרקוב בימי מלחמת העולם הראשונה. היינו מתאספים שם אצל סוניה נאדינסקיה ברחוב ווסקורנסקי מס' 3. שם היכרתי את יוכבד ז'לזניאק שגרה אז בלנינגרד.

בשנת 1922, לאחר שיצאתי מבית האסורים, מצאתי את חדרי תפוס. גרתי מספר שבועות בחדרה של יוכבד (היא עברה אז לגור במוסקווה), בסימטת אילינסקי השניה שברחוב אוסטוז'ינקה. לאחר מכן קיבלתי אפשרות לגור בדירה משותפת של אנשי צבא בזאמוסקבוריצ'ייה. זה היה אולם גדול ובו עשרות מיטות-איצטבאות מוצעות בטיפוס קסרקטין. את האולם לא חיממו, היה קר גם ביום וגם בלילה. עברתי לשם בתחילת החורף. פעם גנבו אצלי מתחת הכר את כל בגדי העליונים. הודעתי על זה לקומנדנט, ולחמהוני קיבלתי את בגדי בחזרה במיליציה לאחר ימים מספר.

את יוכבד בת מרים סידרתי לעבוד בתור עובדת הספרייה. היא היתה ממוגה על העתונים. פעם ביקשתי ממנה שאוציא איזה חפץ ממוזודתה. פתחתי את המוזודה ומצאתי שם מחברת, ובה שירים עבריים. קראתם. כשחזרה הביתה סיפרתי לה על זה. היא נתאדמה והעירה את אזני למוסר על שקראתי את שיריה. אמרתי לה שהשירים מוצאים חן בעיני ועליה לפרסמם. היא היתה ביישנית, ובקושי עלה בידי לשכנעה לשלוח את השירים ל"התקופה". העורך היה אז יעקב כהן. כעבור מספר חודשים יצאה יוכבד לנוח להומל. בימי היעדרה נתקבל מכתב מיעקב כהן שהוא מקבל את השירים ברצון ומבקש לשלוח עוד. כשחזרה יוכבד מהומל כבר היה אצלנו כרך "התקופה" עם שיריה הנדפסים. יעצתי לה להדפיס את שיריה בקובץ אחד בשם "מרחוק". כמדומני, שלאחר שנפרדנו למשך כל החיים, הוציאה בת מרים בארץ קובץ בשם זה.

כשפגשתי בספרייה את קריבורצ'יקה שמחנו שנינו למקרה זה. אברהם היה אז סטודנט בפקולטה הגיאוגרפית של האוניברסיטה.

בסתיו של 1924 הזמנתי את טריבוקוב (הוא שמעון הבונה, בעלה של בת מרים) שיבוא למוסקוה לגור יחד איתי. חשבתי שאסייע לו להיכנס לאיזה מכון ספרותי ללמוד. אז חשבתי שיש לזה איזה ערך.

טריבוקוב בא למוסקוה, גר בחדרי ועזר לי בכל הטיפולים מסביב לקובץ. פעם נדברנו בטלפון עם בבל והלכנו לביתו בסימטא הנקיייה (צ'יסיטי). בבל קיבל אותנו בסבר פנים קצת מבוששות. זמן ממושך הרגשתי בו שאינו מבין יפה מה אנו חפצים ממנו — כל כך היתה רחוקה ממנו עצם המחשבה, שאיזה מפעל ספרותי עברי יבוא איתו במגע. בקושי רב עלה לי להסביר לו את מטרת בואנו. אז פנה אלינו בנעימה אירונית: "אימרו לי בבקשה, באיזה אל אתם מאמינים?" אז עניתי: "באותו אל שגם אתה מאמין בו, באל אברהם, יצחק ויעקב." — "זה מובן, ענה, אז מה רצונכם?" — "רוצים אנו שתכתוב משהו בשביל הקובץ שלנו." — "כיצד?"

— "בעברית." — "אין אני שולט בשפה זו." — "ואיך יודע אותה כלל?" — "לא, אני יודע לקרוא עברית. רוצים אתם, תרגמו לעברית, ואני אעיין בתרגומכם." — "ואתה תתן רשיון לכתוב שזה תרגום מוגה על ידי המחבר?" — "כן." — לאחר השיחה עם בבל ניגשתי אל התרגום. אני תרגמתי רשימות אחדות, וגם שמעון הבונה תירגם רשימה אחת או שתיים ("המכתב"). כך נצטברו כ-5-6 רשימות. הדפסנו את הרשימות במכונת כתיבה, כל חברי המערכת קראו ואישרו אותן. לאחר זה הבאנו את הרשימות אל בבל. השארנו אותן אצלו. לאחר זמן מה באתי אליו. הוא החזיר לי את הרשימות באומרו: "קראתי ולא מצאתי שום שגיאות. תוכלו לכתוב שזה תרגום מוגה בידי המחבר." אחר שאל אותי מה כוונתנו בקובץ זה. עניתי לו שמגמתנו ליצור כמה ספרותית עברית-מהפכנית. סיפורתי לו, שאין ברצוננו להסתפק רק בקובץ זה — זאת היא רק התחלה. בתכניתנו להוציא עוד מספר ספרים.

— — —

הוא אמר: "זה סימפטי מאוד. אם אתם רוצים, אכתוב בשביל הקובץ השני קצת זכרונות על מנדלי שהיכרתיו ועל ביאליק שנפגשתי איתו. מובן, שקיבלתי את הצעתו בזרועות פתוחות. אמנם בין הבטחותיו והגשמותיו של בבל יכולות היו לעבור שנות חיים אחדות. בכלל היה בבל אוהב להבטיח הרבה, אם כי מי יודע? אפשר שבמשך הזמן..."

— — —

לדאבוני, אני מוכרח כל פעם להתחיל מהסתלחות על סדר העקיפין של זכרונותי. אולם סדר עקיפין זה נעשה כמו טבעי, מכיוון שההפגות, הייתי אומר — הפרצות בזכרונותי — כל כך בלתי מחושבות מראש עד שיש שאני שוכח הרבה פרטים ויש, להיפך, שאני נזכר בפרטים שמקומם היה בסיפורי הקודמים, אלא שלדאבוני נזכרתי בהם אך לאחר זמן.

שנפלה רק על כתפי. עברתי או במשרד הצבא בתור קצין. הייתי שם עסוק מאוד. לא נשאר לי אלא זמן מועט לעבודתי הספרותית, וזמן זה היה עלי לבזבז על ישיבות, חילופי מכתבים, פולמוס וכו'. זה היה למורת רוחי, ולכן היתה בליבי טינה על חברי למערכת. לאחר זמן מה נודע לנו, שבלינגרד קיימת גם כן קבוצת סופרים עבריים צעירים, שעומדים להוציא קובץ בשם "אתחלתא". נתקשרנו עם אחדים מחברי קבוצה זו — עם בת מרים, שהדפיסה ב"התקופה" מחזורי שירים אחדים, עם שמעון הבונה ועם עוד צעיר אחד, יצחק כהנוב. הקבוצה הלנינגרדית היתה כולה על צדי ותמכה בי בכל.

עריכת הקובץ "בראשית" גולה במשך שנתיים את כל זמני. חילוקי הדעות האידיאולוגיים והאירגוניים העבודה המעשית היומיומית עירערה את כל עבודתי הספרותית. הייתי "קבצן" בזמן.

— — —

כעבור מספר חודשים נמצאו בתיק המערכת שירי אברהם "בצבת הבירה", מחזורי שירים של צפתמן, נובק, בת חמה, שמעון הבונה, בת מרים ושל נורמן-סימנובסקי. כמדומני, שנורמן ושמעון לקחו את שיריהם מ"אתחלתא" והציעום למערכת "בראשית".

כולנו הרגשנו שלא טוב הדבר, שבתיקנו אין אף שורה של פרוזה, אולם אי אפשר להכין דברי סיפורת על פי הזמנה. כנגד זה חשבנו שעל פי רצון חפשי אפשר להכין רשימות ספרותיות. כך נולדו מספר רשימות של ביקורת. כזו היא רשימתו של אברהם על קובצו של שלונסקי "דוויו", רשימתו של הבונה על שני סיפורי הזו ב"התקופה", רשימתו של סאנדרו מואסי, שעירער את כל ישותי בשתי הצגות שהתקיימו במוסקוה ("בלהות" של איבסן ו"המלט"). עוד כתבתי רשימה "מהדוממה", שהיתה מעין הצהרה, השתפכות נפש לירית, שכללה את יחסנו החיובי למהפכת אוקטובר, ואת מה שנובע ממנה — עד הגרודם שעלינו לעלות עליו בעצמנו, היות ואין שום סיכויים לתרבות עברית בארצנו. אברהם ו"כת דיליה" (כמו שקראתי אז להם) התנגדו בכל חוקף להדפסת הרשימה מסיבה אידיאולוגית.

— — —

הדפסתי את הרשימה במכונת הכתיבה שלנו ושלחתי לברלין (לחנוביץ), לחרקוב, לנינגרד, קייב. כל אחד מחברינו צריך היה להביע את דעתו. צפתמן ואברהם היו נגד הרשימה, נורמן היה פוסח על מספר סעיפים. כל השאר היו בעד הרשימה. כך נחתך גורלה של רשימה זו.

ב-1924 התחילו להופיע סיפוריו של יצחק בבל, שעשו רושם יפה ורענן על כל קוראיהם. מרבית הסיפורים ממש כאילו לחשו על אזני שזוהו הסופר הפרוזאי שצריך לתפוס מקום בקובצנו. מבלי שאדע את היחסים הספרותיים ששררו אז ברחוב הרוסי המועצתי החלטתי לפנות אל בבל. הרגשתי בסיפוריו על חיל הפרשים האדום נעימה מאוד עברית ולא יכולתי לשער, שכך יכתוב בן אדם שאינו יודע במעט או בהרבה עברית.

"בראשית" — זהו עיקר העיקרים של זכרונותי. אולם גורלו של עיקר זה כגורלם של הרבה עיקרים אחרים שחדלו להיות עיקרים במשך הסיפור. ועם העיקר הסליחה.

כבר רמזתי לעיל, שאף על פי שכל המשתתפים בקובץ היו כמעט דעה אחת, הסתמנו בקבוצה מזערה זו "זרמים" שונים — בז' רבתי ובעיקר בז' פעוטה שכפעותו. היו כאן חילוקי הלך-נפש, גם חילוקי השקפות ציבוריות. אולי היו יותר מידי פניות אישיות ופרטיות (שלא היו להן שום אינטרסים חומריים).

מה היו חילוקי הדעות על הלך הנפש וההשקפה? אני ובת מרים, ובמידה ידועה גם שמעון הבונה ויצחק כהן, האמנו בלבב תמים ובנפש שלמה, כי המשיח כבר בא, שמהפכת אוקטובר כבר ניצחה, ורק אנשים קצרי ראות אינם רואים את זה. אברהם, יוסף לייב צפתמן המנוח ובעיקר סימנובסקי ודן פינס, שעמדו בראש התנועה החלוצית בארצנו, חשבו להיפך, שאמנם המהפכה היא תופעה הכרחית שאנו מוכרחים להתחשב בה, אולם לא היא העיקר בשבילנו.

בשיחה ב"סוד" המערכת (אברהם, יוסף לייב ואני) אמרתי שאיני רואה אופקים אחרים לאנושיות באותו הזמן מהמהפכה האוקטובראית ומכל שמסתעף ממנה. המהפכה היא סימן הדור. כמוכא לעיל, עמד אברהם על דעתו שתורת היחסות של איינשטיין היא היא הדבר המובהק של הזמן והדור.

לי נראה הדבר מאוד קטן ומזר. חשבתי שתורת היחסות, שאגב נולדה שנים אחדות לפני המהפכה האוקטובראית, היא אמנם הישג מדעי רב חשיבות, אולם כלום אפשר להשוות אותה למהפכה הסוציאליטית, ובייחוד סוציאליסטית?

אלה היו חילוקי הדעות העיקריים בינינו. אברהם, יוסף לייב, דן פינס וסימנובסקי היו יותר ציוניים, משום שהיו חלוצים, וזה כבר באופן אירגוני ופורמלי סימן לציונות. מעולם לא הייתי מתנגד לציונות. אני מתנגד לאותה "ציונות" שעושים ממנה עסק חומרי או נפשי. אני מתנגד לציוני, שביד אחת הוא נותן לציונות, ובשתי ידיים מקבל ממנה. חשבתי שהציונות המדוברת מגרונם — זוהי ציונות השתתפותם במנגנון, ולא בתנועה הציונית. אלה הם מאותם הציונים שפרנסתם כרוכה במידה זו או אחרת בציונות. איני מטיל ספק אף כמלוא השערה בהשקפתם הנאמנה ובכנות לבבם של כל החברים. אף על פי כן אני סבור שהמקורות מהם ינקו, ההשקפות, אפילו הארגומנטציה לטובת הרעיון הציוני נבעו מיחסם החומרי אל המנגנון הציוני שהיה קשור בעצם קיומם. למשל, אברהם, שהוא באמת משורר בחסד, שכוח כשרונו והשקפתו והסתכלותו בעולם ומלואו הם באמת רחבים כיאות למשורר אמיתי, הבין הרבה יותר ממה שהיה מנסח בהביאו את דעותיו קבל עם ועדה. הוא היה ראש המחתרת של "תרבות" וזה סימן את כל הסתעפויותיו. הוא כנראה חשב שהוצאת הקובץ "בראשית" היא אחד הסעיפים של עבודתו במחתרת, שהוא ידוע עליה וכו' וכו'. בייחוד היה מופלא ממני, שהוא בתור משורר כתב את הפואמה הכי מועצתית בקובץ, ובו

בזמן בעצם העבודה של הכנת הקובץ היה תמיד לא רק מתנגד אלא גם מפריע (כמובן, בדיים נקיות) לכל תנועה לטובת הכיון של מהפכת אוקטובר. בזה ראיתי את ההתפלגות שלו. בתור משורר ראה הרבה יותר משרצה להודות בתור עובד המחתרת הציונית.

אני חושב את עבודת "תרבות" גם כן לציונות. איני רואה במחתרת שום סירחה לא לציונות ולא ל"תרבות". להיפך, תחזקת ידיה של המחתרת. אין לך בית ספר כל כך מתחך ומאמן ומטהר ומצרף את העובדים לטובת איזה רעיון כמו העבודה במחתרת.

לא חשבתי את עצמי לאנטי ציוני. להיפך, עכשיו, מכיוון שהלפני מאז למעלה מ-35 שנים, רשאי אני להודות בפה מלא, כי חשבתי שאני אולי הציוני היחיד מכל קבוצתנו, היות ויחסי החיובי אל השפה, התרבות, העם, ההווה, העבר לא היה קשור בשום מניעות אישיות. מעולם לא הייתי קשור אל המנגנון הציוני המחתרתי, אל אותם שיונקים מן הציונות את פרנסתם או עמדתם החברתית. להיפך, הייתי תמיד נותן ומעולם לא מקבל. סבורני שגם עכשיו תקופתנו דורשת שכל אחד מאיתנו יתן לפתרון שאלת קיומו של העם ולא יקבל.

לא ראיתי שום ניגוד בין מהפכת אוקטובר לבין הציונות הצרופה — כלומר, הציונות הסוציאליסטית, שבאופן רשמי ומגובש קיבלה את הצורה של "פועלי ציון".

בסוף 1925 קיבלתי מכתב שהקובץ מוכן ונשלחו אלי שני טפסים לדוגמה. ובאמת, לאחר ימים מספר קיבלתי את הקובץ. צורתו הפוליגרפית היתה די נעימה, אולם כשהתחלנו לקרוא את הספר ממש סמרו שערוותינו. זה לא היה קובץ ספרותי, אלא קובץ של שגיאות. לא היתה בו אף מילה אחת אי משובשת. מזה הבינותי ששום הגהה לא היתה, משום שמגיה עברי לא יכול לתת הסכמתו להוצאת דבר כל כך מסורס. תיכף ומיד הכרחתי את אברהם ויוסף לייב להגיה את כתביהם הם ולעשות רשימה של שגיאות הדפוס. על עצמי הטלתי להגיה את שלי ושל האחרים. ערכתי רשימה של מספר אלפי שגיאות ושלחתי לקרימברג. ביקשתיו להגיה את הקובץ מחדש. הוא ענה לי שהספר נדפס באמהות [מטריצות] ואי אפשר לעשות הגהה נוספת. אפשר רק לצרף לסוף הספר לוח של שגיאות הדפוס. שלחתי לו את רשימת השגיאות, אולם הוא קיצר אותה. מספר ידוע של תיקונים לא הכניס ברשימת השגיאות שנספחה לקובץ. זו היתה אכזבה גדולה. היתה לי הרגשה כאילו טיפספו לי טיפות זפת לתוך המרק שלי. צורתה של הדפסת הקובץ היתה כזו, שאי אפשר להשתמש בו.

מה לעשות כשיתקבלו הספרים? הן צריך שיימכרו בחנות. התחלתי לנדוד על תנויות ספרים, אולם אף אחת לא רצתה להעמיס עליה סירחה זו. רק "הספר הבין לאומי" הסכים לקבל. בתנאי ששישים-שבעים אחוזים ממחיר הספר יקחו להם, ורק השאר לנו. הסכמתי גם לזה, אולם הם אמרו לי, שכל הטירות עם הצנזורה הכרוכות בהבאת הספרים מברלין למוסקווה עלינו להטיל על עצמנו. הם לא רצו לטפל בזה.

משום תנאי העתקה והגהה הקשים ביותר של כתב-יד הספר - נפלו בו שבוסים למאות. רובם מסרסים לא רק מלים בודדות, כי אם גם משפטים, שורות ופרשיות שלמות ומגוונים בעצם כונת הדברים הנאמרים. ביחוד נפגם על ידי השבוסים המרובים חלק השירה שבספר, וממנו ביחוד "קטעים" של יצחק כהן, שחסרון כמעט גמור של סמני ההפסק בהם מקשה לאין ערוך את קריאתם והבנתם הנכונה. עקר השבוסים הגסים ביותר נחקנו ע"י רשימת "תקוני טעות" שנדפסת בתוך הוספה כסוף הספר. על הקורא בעיון לשים לב לרשימה זו ולהשתמש בה כבקפולוג עוזר לכל מקום שסרסם הדברים יהא בעיניו בהבלטה יתירה.

העמוד הראשון (מבין ארבעה) של תיקוני הטעויות שנפלו בהדפסה בברלין

תיקוני טעות

רשימות של מערכות עתונים וכתבי עת, וכן של סופרים, שחיוג שלח (ואולי רק רצה לשלוח) את החוברת. ביאליק לא נכלל ברשימה ומוסבר מדוע

תיקוני טעות

1. קריאה: "החיים" (1) *החיים*

2. קריאה: "החיים" (2) *החיים*

3. קריאה: "החיים" (3) *החיים*

4. קריאה: "החיים" (4) *החיים*

5. קריאה: "החיים" (5) *החיים*

6. קריאה: "החיים" (6) *החיים*

7. קריאה: "החיים" (7) *החיים*

8. קריאה: "החיים" (8) *החיים*

9. קריאה: "החיים" (9) *החיים*

10. קריאה: "החיים" (10) *החיים*

11. קריאה: "החיים" (11) *החיים*

12. קריאה: "החיים" (12) *החיים*

13. קריאה: "החיים" (13) *החיים*

14. קריאה: "החיים" (14) *החיים*

15. קריאה: "החיים" (15) *החיים*

16. קריאה: "החיים" (16) *החיים*

17. קריאה: "החיים" (17) *החיים*

18. קריאה: "החיים" (18) *החיים*

19. קריאה: "החיים" (19) *החיים*

20. קריאה: "החיים" (20) *החיים*

21. קריאה: "החיים" (21) *החיים*

22. קריאה: "החיים" (22) *החיים*

23. קריאה: "החיים" (23) *החיים*

24. קריאה: "החיים" (24) *החיים*

עמוד שורה	מלמעלה או מלמטה	נרסם	צריך להיות
5	7	מלמעלה	שופרן
6	"	מלמטה	מוצאים, מוצאים
5	10	"	קלמן וקלמן
7	17	מלמעלה	קמרות
2	"	מלמטה	ומחלץ של נשר
1	18	מלמעלה	סתור לאוצרותיו
6	"	מלמטה	שהנה בפולני
1	19	מלמעלה	בשמעי את
6	"	"	מיותרת
"	"	מלמטה	החני מהחיים כאותך...
6	21	מלמעלה	לחיוו מל את עצמו
1	"	"	הפרקו טירסטי
15	22	מלמעלה	המך ממך
11	"	מלמטה	ושבווי הקרה, שם
"	22	מלמטה	גזעי האדנים
6	"	"	רגנה הבשלה?
9	24	מלמטה	לבינסטית צירנובלי

"לאיזה שד זה נחנץ לנו וגם לכם?" הייתי אז קצין במטה הראשי של הצבא האדום, לבוש מדי צבא, וכפי הנראה אותו יהודי דיבר איתי רק משום שאני קצין, אחרת היה מגרשני. אמרתי לו: שהספר נדפס, שיש לו רשיון, הוא ענה: "אין אנו מעוניינים בזה." הרגשתי שזוהי גישה בלתי מעשית, גישה של יהודי שהוא או נגד העברית,

הנה קיבלתי ידיעה מ"הספר הבין לאומי" שהקובץ הגיע, אך בית המכס שעל הגבול אינו נותן להביאו, למרות זה שבגוף הספר יש רשיון מהצנזורה המועצתית. התחלתי להלך ממוסד אחד למשנהו שירשו להכניס את הקובץ. "הספר הבין לאומי" שייך למשרד של מסחר החוץ. באתי לשם ונתקלתי באיזה יהודי שאמר:

6. את המונח טבע יהושע א. גלבוש. וראה ספרו "אוקטובראים עבריים".
7. הציטטות שמקורן אינו מצויין, לקוחות כולן מזכרונותיו של חיוג.
8. שמעון הכונה (טרבוקוב) (1900-1937). סופר. בעלה הראשון של המשוררת יוכבד בת מרים (ראה הערה 9). ממשתתפי הקובץ "בראשית" יהושע גלבוש הגדירו כ"דון קישוט" שבחבורה. לרבריו, השתעשע הכונה ברעיון של קומנוניזם "השוקד על טיפוח של הלשון העברית וספרותה, ללא קשר עם עבר יהודי, ציונות, ארץ ישראל." ("אוקטובראים עבריים" עמ' 68). הכונה נאסר בשנת 1927 ומת במחנה ההסגר.
9. יוכבד בת מרים (דלזניאק) (1901-1980). משוררת. נולדה ברוסיה הלבנה, עלתה ארצה בשנת 1928. ממשתתפות הקובץ "בראשית". בעלה הראשון היה שמעון הכונה (טרבוקוב) (ראה הערה 8).
10. אברהם קריבורוצ'קה (קריב) (1900-1976). סופר ומבקר. ממשתפי "בראשית". עלה ארצה בשנת 1935 ועסק בהוראה ובעריכה.
11. יוסף לייב צפתמן (1890 בקירוב — שנות ה-60). משורר עברי בכריח המועצות. למד בישיבות וסמינר למורים ביקטרינוסלב. ממשתתפי הקובץ "בראשית". בשנות ה-30 ניתח את קשריו עם חבריו "העבריים" והשתלב במשק הסובייטי. אף על פי כן נאסר במחצית השנייה של שנות ה-30 ושוחרר שנים אחרות לאחר מות סטלין.
12. יצחק גורמן (סימנובסקי) (1899-1971). מבקר. עלה ארצה ב-1928 והצטרף לחבורת "כתובים" — עתונה של המודרנה מבית מדרשם של אליעזר שטיינמן ואברהם שלונסקי.
13. גלבוש, 1974, עמ' 54-55.
14. יוסף ברגר-ברזילי (1904-1978). ממיסדי התנועה הקומוניסטית הארץ ישראלית. נולד בפולין ועלה ארצה בשנת 1920. בשנת 1924 יצא בשליחות המפלגה למוסקויה. באמצע שנות ה-30 נאסר ושהה במחנות ההסגר עד שנת 1956. בשנת 1957 עלה ארצה ופרש מפעילות פוליטית.
15. ברגר-ברזילי, 1968, עמ' 37-38.
16. שם, עמ' 49.
17. אגרות משה חיוג, עמ' 56.
18. יעקב מז"ה (1859 מוהילוב — 1924 מוסקויה). היה מפעילי "חיבת ציון" ומייסדי אגודת "בני ציון". בשנת 1893 נבחר לרב במוסקויה מטעם הממשלה. במשפט עלילת הדם של בייליס היה הער המומחה מטעם הסניגוריה והוכיח את בורותם בענייני היהדות של ראשי הקטגוריה. לאחר מהפכת אוקטובר המשיך במאבקו למען העברית ולמען התנועה הלאומית. אחרי מותו קובצו זכרונותיו ויצאו לאור בספר "זכרונות" תרצ"ו, בעריכת א. שלונסקי.
19. איגרת מ-15 בדצמבר 1956. ראה: גלבוש, 1974, עמ' 58.
20. פרטים נוספים על המשתתפים, ראה גלבוש, 1974.
21. בזכרונותיו על "בראשית" מספר חיוג על פגישתו עם כבל. פגישה זו מתוארת גם בזכרונותיו על כבל שנדפסו תחת הכותרת "כבל, בגריצקי — וספרות עברית" (1974).
22. יהודה סלוצקי, בתוך: פרייגרזון, 1976, עמ' 9-11.
23. יומן הזכרונות שלו שכלל את זכרונותיו ממחנות ההסגר נתפרסם. ראה: פרייגרזון, 1976. קטעים אחדים מיומנו מהשנים 1958-1969 נתפרסמו בספר "הסיפור שלא נגמר". ראה פרייגרזון, 1990.
24. זכרונותיו של חיוג על ברנר נתפרסמו תחת הכותרת: "י"ח ברנר, פרקי זכרונות", "מאזנים", כרך ל"ט, חוב' 4, אוגוסט-ספטמבר 1974, עמ' 187-199. זכרונותיו על כבל נתפרסמו ב"דבר", ב-16 בספטמבר 1974 (ראה: חיוג, 1974).
25. קטע היומן הזה לא נתפרסם והוא מתוך כתב היד השמור בארכיון פרייגרזון, מכון כץ, אוניברסיטת תל אביב.
26. גלבוש, 1974, עמ' 110.

או שהוא מיוחד, או שניהם ביחד.

החלטתי ללכת אל לונצ'רסקי, שהיה אז הקומיסר לענייני השכלה. נתקבלתי תיכף כשבאתי. הוא היה בכלל אדם פשוט, ולהתקבל אצלו לא היה קשה. הרציתי לפניו את העניין. "קובץ עברי? הראה לי!" — "כיצד אראה לך, אם לא נותנים להכניסו?" — "יש לכם רשיון? אם יש, לך אל ליבידב-פוליאנסקי [ראש הצנזורה]. הלכתי אל ליבידב-פוליאנסקי. זה היה בן אדם שחור, שתקן וזעום. הוא שמע את דברי. "אם יש לכם רשיון, אז מדוע הם מעכבים?" — "שלח אותי אליך אנטולי וסילייביץ". — "מה עניין אנטולי וסילייביץ לכאן? הראה לי את הרשיון. מי צריך לקבל את הספר?" — "הספר הבין לאומי." — "טוב".

ואף אם ליבידב-פוליאנסקי קיבלני בסבר פנים זעומות, הוא מילא את בקשתי, היות והכל היה בגדר הדין, ולא לפנים משורת הדין. ואמנם לאחר ימים אחדים נתקבל כל הטיראזש [נכמות הספרים] ב"הספר הבין לאומי". העמידו את הקובץ בחלון הראווה, הוא עמד שם מספר שבועות, אך קונים לא היו. איני יודע בדיוק כמה טפסים נמכרו. עברו מספר חודשים, ו"הספר הבין לאומי" הוציע לי לקחת בחזרה את טפסי הספר, היות ואין הוא נמכר. "לאן אקחהו?" — "לאן שאתה רוצה. זה עניין שלך".

שכחתי להוסיף, שקיבלתי בתור הלוואה מ"החלוץ" מאה או מאתיים רובל בכדי לשלם לקרימברג (לא שלחתי לו את כל המגיע לו). והנה דן [פינס] דורש מאיתי את הכסף. הצעתי לו לקחת מספר טפסי "בראשית". הוא לא רצה, אף לבסוף הסכים. איני יודע מה עשה עם הטפסים. את שאר הספרים, כמדומני מאה או מאה וחמישים טפסים, הוכרתי להביא אל בית הורי אשתי, שגרו בפוקרובקה. שם היה אצלם מעין דיר עצים. בעליית הדייר הזה הנחתי את הטפסים של "בראשית". השארתי שם, ויותר לא ראיתם. כולם אבדו...

1. ראה בביבליוגרפיה שלהלן על מחקריו החשובים של יהושע א. גלבוש.
2. חיים שלום [=ח"ש] בן אברם (אברמסון) (1893-1965) סופר עברי ומתרגם. אחיו של משה חיוג. נולד בלאדי וגדל ביקטרינוסלב שבאוקראינה. בילדותו היו הוא ואחיו בני טיפוחיו של י"ח ברנר וכן אברם ראה בכך את המאורע הגדול והחשוב בחייו. בן אברם הייתה בנדודים כדי להימנע מגיוס לצבא הרוסי. אחרי מהפכת אוקטובר שבע רעב ומחלות ואף נאסר על ידי הצבא הלבן. הוא עלה ארצה בשנת 1935. פירסם את סיפוריו במרבית כתבי העת של התקופה ("העולם", "הפועל הצעיר", "השילוח" "התקופה" ועוד). לאחר מותו כונסו סיפוריו בספר "סיפורים", 1972.
3. אגרות משה חיוג, 1983, עמ' 11.
4. הכוונה לרומן הראשון של הרמן באנג שנכתב בשנת 1880 — "דורות ללא תקווה" ולא תורגם לעברית. חיוג ואחיו, הסופר ח"ש בן אברם, העריצו את באנג. בן אברם תרגם את הרומן של באנג "בלי מולדת" (וארשה, תרפ"ג).
5. אגרות משה חיוג, 1983, עמ' 13 הערה 9.

ביבליוגרפיה

- יוסף ברגר-ברזילי, הטרגדיה של המהפכה הסובייטית, תל אביב 1968, עמ' 37-38.
- יהושע א. גלבוץ, גחלים לוחשות, ילקוט מספרות עברית ומספרות יידיש בברית המועצות, תל אביב 1954, עמ' 354-357.
- יהושע א. גלבוץ, אוקטובראים עברים, תולדותיה של אשליה, תל אביב 1974, עמ' 52-141.
- יהושע א. גלבוץ, אגרות משה חיוג, תל אביב 1983.
- משה חיוג, בבל, בגריצקי — וספרות עברית, דבר, 16 בספטמבר 1974.
- עמנואל לוי, התיאטרון הלאומי "הבימה", תל אביב 1981, עמ' 59-82.
- צבי פרייגרזון, יומן הזכרונות, תל אביב 1976.
- צבי פרייגרזון, הסיפור שלא נגמר, עריכה ומבואות: חגית הלפרין, תל אביב, 1991.